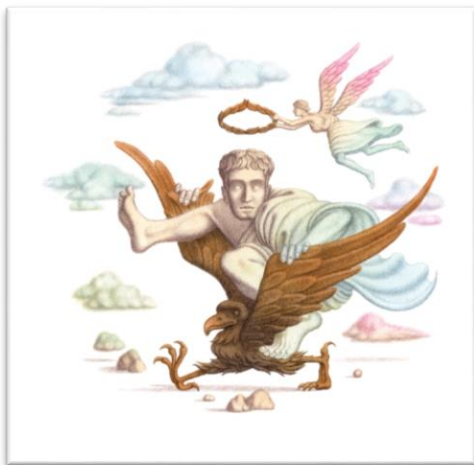

Divina comedie a ultimelor cuvinte ale împăraților romani

În cele din urmă, aspirațiile dumnezeiești se întâlnesc adesea cu momente finale mult prea umane.

de **Mary Beard** * - traducere și note AG - **from The New Yorker**

Una dintre cele mai amuzante opere de literatură romană care au supraviețuit - și singura care m-a făcut vreodată să râd în hohote - este o scenetă, scrisă de filozoful Seneca, despre aventurile împăratului Claudius în drumul său spre Muntele Olimp după moartea sa. Intitulată "Apocolocyntosis Divi Claudii" ("Pomparea" lui Claudiu cel divinizat"), schița povestește cum Senatul roman a declarat că împăratul mort era acum un zeu, cu propriul său templu, preoți și rituri oficiale de închinare. Zeificarea împăraților era o practică destul de standard în acea perioadă, iar această parodie pretindea că ridică capacul asupra a ceea ce s-a întâmplat cu adevărat în timpul procesului.

Mary Beard *, (născută la 1 ianuarie 1955) este o cercetătoare engleză a Romei antice. Este administrator la British Museum și a deținut anterior o catedră personală de limbi clasice la Universitatea din Cambridge, este membră a Colegiului Newnham, Cambridge, și profesoară de literatură antică la Academia Regală de Arte.

Beard este editor de clasici la The Times Literary Supplement, unde scrie, de asemenea, un blog regulat, "A Don's Life". Aparițiile sale frecvente în mass-media și declarațiile publice uneori controversate au făcut să fie descrisă ca fiind "cea mai cunoscută clasicistă britanică". The New Yorker o caracterizează ca fiind "erudită, dar accesibilă".

Era o glumă internă. Seneca a fost tutorele lui **Nero**, care a fost succesorul lui **Claudius** și fiul său vitreg. Ideea este că bătrânul împărat zăpăcit - despre care se zvonea că ar fi fost lichidat cu niște ciuperce otrăvite de soția sa, **Agrippina** - nu este cu adevărat potrivit pentru a fi divin. În timp ce Claudius urcă pe Muntele Olimp, zeii "adevărați" află că a sosit un străin care mormăie în mod neînțeles. Dar, când Hercule este trimis să investigheze, cei doi schimbă câteva versuri din poezia lui Homer. ("Slavă Domnului că mai sunt și savanți în Rai", se entuziasmează Claudius.) Zeii se întâlnesc în particular pentru a decide dacă îi permit lui Claudius să se alătore rândurilor lor. "Părerile erau amestecate, dar se pronunțau în general în favoarea lui Claudius", scrie Seneca, până când împăratul **Augustus**, care fusese divinizat cu patruzeci de ani mai devreme, învârte votul decisiv împotriva lui. Claudius, unul dintre succesorii săi, a fost un asemenea monstru, subliniază Augustus, încât nu ar trebui să i se permită să devină zeu. "*Poate că arată de parcă nu ar putea speria o muscă, dar obișnuia să ucidă oameni la fel de ușor cum un câine își face nevoile*", spune Augustus. astfel, în ciuda votului Senatului uman, zeii sunt de acord să-l trimită pe Claudius la plimbare. În scenariu, el își va petrece eternitatea în lumea interlopă, ca secretar juridic al unuia dintre foștii sclavi ai împăratului **Caligula**. majoritatea romanilor credeau că morții locuiesc într-un limbo întunecat și, pentru împărații care sperau să transcendă această soartă, Senatul era singura cale spre divinizare. Transformarea împăraților morți în zei nemuritori prin vot pare acum unul dintre cele mai derutante aspecte ale politicii din primele secole de domnie unipersonală la Roma. Tradiția a început odată cu divinizarea lui **Iulius Cezar**, în 42 î.Hr. și a încetat abia odată cu sosirea unei serii de împărați creștini în secolul al IV-lea e.n. Este posibil ca senatorii să fi luat în serios acordarea nemuririi și panoplia de temple, preoți speciali și ritualuri religioase pe care aceasta le presupunea? Să fi fost totul doar o cascadorie politică grosolană? Critica lui Seneca cu privire la acest proces pare să reflecte scepticismul unora dintre contemporanii săi. Un împărat a considerat chiar că merită o glumă pe patul de moarte.

Potrivit biografului **Suetonius** (2), Vespasian ar fi glumit la sfârșitul vieții sale: "La naiba, cred că devin un zeu". Vae-ul ușor arhaic din latină este adesea tradus prin "vai" sau "vai", dar, după părerea mea, "woow" surprinde mai bine aluzia de comedie. Înainte de a deveni zei, împărații au murit în tot felul de circumstanțe diferite, adesea nesuferite.

(2) Gaius **Suetonius** Tranquillus, cunoscut sub numele de Suetonius (69 d.Hr. - după 122 d.Hr.), a fost un istoric roman care a scris în timpul epocii imperiale timpurii a Imperiului Roman. Cea mai importantă lucrare a sa care a supraviețuit este un set de biografii a 12 conducători romani succesivi, de la Iulius Caesar la Domitian, intitulată corect *De vita Caesarum*. Alte lucrări ale lui Suetonius se refereau la viața cotidiană a Romei, la politică, la oratorie și la viețile unor scriitori celebri, inclusiv poeți, istorici și gramaticieni. Câteva dintre aceste cărți au supraviețuit parțial, multe dintre ele s-au pierdut.

Caligula a fost ucis pe o alee din complexul palatului de către unii dintre cei mai apropiați consilieri ai săi, în anul 41 e.n.; **Domitian** a fost înjunghiat în "camera sa privată", în anul 96 e.n.; **Caracalla** a fost înjunghiat în timp ce se ușura în timpul unei campanii militare în Orient, în anul 217 e.n. Aceste sfârșituri violente se explică parțial prin faptul că moartea era singura modalitate recunoscută pentru un împărat de a părăsi tronul. Cu excepția unei încercări de abdicare eșuate în războiul civil din anul 69 e.n., niciun suveran roman nu a renunțat de bunăvoie la titlul său până la **Dioclețian**, bolnav și bătrân, în anul 305 e.n. Mulți împărați au murit de boală în patul lor sau în apropierea patului lor, desigur, dar, în general, dacă doreai o schimbare de regim, trebuia să ucizi pentru asta.

Uneori, poveștile despre comportamentul unui împărat par să fi oferit o motivație suficientă pentru a scăpa de el. **Elagabalus** era un adolescent din Siria când a fost numit împărat al Romei, în anul 218 e.n., după ce fusese pus la putere, după cum se spunea, de mama și bunica sa. A devenit curând cunoscut ca o gazdă extravagantă (și uneori sadică). La cenele sale erau adesea prezentate delicatose care erau exotice chiar și pentru standardele romane de lux, cum ar fi călcâiele de cămilă și creierii de flamingo. Printre trucurile sale de petrecere se numărau plantarea de perne de dormit (primele înregistrate vreodată în cultura occidentală) pe canapelele de luat masa; servirea de mâncare falsă, făcută din ceară sau sticlă, celor mai puțin importanți invitați la banchet, care erau obligați să își petreacă seara privind cum oaspeții mai iluștri își savurează mesele; și eliberarea de lei, leopardzi și urși îmblânziți printre oaspeții săi, în timp ce aceștia dormeau după excesele de la ospăț. Aceasta din urmă a fost o surpriză atât de mare pentru unii petrecăreți încât, când s-au trezit, au murit de spaimă. De asemenea, se spune că, odată, și-a împroșcat tovarășii de cină cu petale de flori în cantități atât de generoase încât aceștia au murit sufocați. Este de mirare că Elagabalus a sfârșit asasinat de soldații nemulțumiți, iar trupul său a fost aruncat fără menajamente în Tibru?

În mod inevitabil, stilul funeraliilor unui împărat a variat în funcție de circumstanțele morții sale și de interesul pe care îl avea cineva de a-i oferi o despărțire splendidă. Victimele imperiale ale asasinatului puteau fi rapid incinerate și înmormântate de către prietenii și personalul care nu schimbaseră încă tabăra; în cazul lui Caracalla, cenușa sa a fost pusă într-o urnă și livrată mamei sale, Iulia Domna, în Antiohia (actuala Antakya, în Turcia) - ceea ce ar fi putut să o împingă la sinucidere. Dar, în cea mai mare parte, a existat un format standard pentru funeraliile imperiale la Roma, stabilit pentru prima dată pentru ultimele ritualuri ale lui Augustus, în anul 14 e.n., și bazat pe tradițiile funerare distinctive ale vechii elite republicane. Acestea includeau, printre altele, un elogiu al mortului și o expunere publică, în Forum, a cadavrului său, care uneori era sprijinit în mod macabru pentru a da impresia că stă în picioare. Membrii familiei mășșăluiau de obicei într-o procesiune, purtând măști cu portretele distinșilor lor strămoși, ca și cum și strămoșii s-ar fi aflat printre cei îndoliați. Augustus a murit din cauze naturale (dacă nu crezi zvonurile conform cărora soția sa, **Livia** (2), l-a otrăvit cu smochine mânjite cu toxine), la Nola, lângă Napoli, în luna august. În zilele următoare, trupul său a fost transportat de la Napoli la Roma, pe o distanță de aproape 150 de kilometri.

Îmbălsămarea, un obicei egiptean, era privită cu suspiciune și rar practică în Italia la acea vreme.

(2) **Livia Drusilla** (30 ianuarie 59 î.Hr. - 29 d.Hr.) a fost împărăteasă romană din 27 î.Hr. până în 14 d.Hr., fiind soția împăratului Augustus. A fost cunoscută sub numele de Iulia Augusta după ce a fost adoptată oficial în familia Iuliană în anul 14 d.Hr. Livia a fost fiica senatorului roman Marcus Livius Drusus Claudianus și a soției sale Alfidia. S-a căsătorit cu Tiberius Claudius Nero în jurul anului 43 î.Hr. și au avut doi fii, Tiberius și Drusus. În anul 38 î.Hr. a divorțat de Tiberius Claudius Nero și s-a căsătorit cu liderul politic Octavian. Senatul i-a acordat lui Octavian titlul de Augustus în anul 27 î.Hr., făcându-l efectiv împărat. Livia a devenit apoi împărăteasă romană. În acest rol, ea a servit ca o confidentă influentă a soțului ei și se zvonește că ar fi fost responsabilă pentru moartea mai multor rude ale lui Augustus, inclusiv a nepotului său Agrippa Postumus.

După moartea lui Augustus în anul 14 d.Hr., **Tiberius** a devenit împărat. Livia a continuat să exercite influență politică în calitate de mamă a împăratului. Ea a murit în anul 29 d.Hr. A fost bunica împăratului Claudius, străbunica împăratului Caligula și stră-străbunica împăratului Nero. În anul 42 d.Hr., Livia a fost divinizată de Claudius, care i-a recunoscut titlul de Augusta.

De aceea, Suetoniu notează cu delicatețe că, "din cauza anotimpului" (adică în timpul căldurii intense a verii), suita călătorea noaptea. Chiar și așa, în momentul în care rămășițele împăratului au ajuns la Roma, acestea trebuie să fi fost în stare gravă de descompunere - iar înmormântarea a avut loc abia peste aproximativ o săptămână. Acesta este probabil motivul pentru care trupul însuși, atunci când a fost în cele din urmă expus în Forum, a rămas ascuns, cu un model de ceară al împăratului așezat deasupra lui pentru a fi văzut de toată lumea. În procesiunea funerară, un model al lui Augustus a fost îmbrăcat în costumul zeului Jupiter, așa cum era obișnuit pentru generalii romani în celebrarea victoriei sau "triumf". O altă imagine a împăratului mort a fost expusă într-un car. Iar Senatul a decretat ca traseul cortegiului - de la Forum până la Campus Martius, la puțin peste un kilometru și jumătate spre nord, unde urma să aibă loc incinerarea - să urmeze traseul procesiunilor triumfale, deși direcția era inversată. Aceasta era înmormântarea ca paradă a victoriei.

Punerea în scenă a procesiunii funerare a lui Augustus l-a plasat pe împărat în centrul lumii romane și al întregii istorii romane. Conform tradiției, la paradă au participat persoane care purtau măști ale strămoșilor lui Augustus. Dar imaginile afișate nu erau doar ale strămoșilor direcți, ci ale tuturor romanilor "care se distinseseră în vreun fel" (după cum spunea istoricul Cassius Dio), mergând înapoi până la fondatorul orașului, Romulus. Chiar și o imagine a lui Pompei cel Mare, adversarul lui Iulius Cezar, a fost inclusă - ca și cum orice dușman al domniei unui singur om ar putea fi înrolat retrospectiv în ilustrul neam al lui Augustus. Trupul împăratului a fost purtat nu de membrii familiei,

ci de romani de elită și de funcționari senatoriali, în timp ce o perioadă de doliu a fost impusă tuturor cetățenilor (un an pentru femei și doar câteva zile pentru bărbați). Unul dintre titlurile onorifice ale lui Augustus fusese *Tatăl Țării sale* (pater patriae): funeraliile sugerau că toți eroii romani se numărau printre strămoșii săi, iar toți cetățenii făceau parte din familia sa.

Două sute de ani mai târziu, istoricul **Herodian** (3) a descris funeraliile lui **Septimius Severus**, la Roma, în anul 211 e.n. Nu se schimbaseră prea multe. Herodian se referă la o procesiune de la Forum până la locul de incinerare. El descrie oameni, acum în care, în loc să meargă pe jos, purtând măști reprezentând generali și împărați romani din trecut. Dar în relatarea sa, imaginea de ceară a împăratului joacă un rol și mai important. Septimius Severus a murit la York, în nordul Angliei, și a fost incinerat acolo; cenușa sa a fost apoi adusă la Roma. La această înmormântare nu a existat niciun fel de cadavru, nici măcar unul în descompunere. Potrivit lui Herodian, opera de ceară a fost expusă timp de o săptămână pe o canapea la intrarea în palat, "arătând ca un om bolnav", în prezența întregului Senat. În fiecare zi, medicii veneau și se prefăceau că îl examinează pe împăratul model și că sunt de acord că starea lui se deteriorează, până când, în cele din urmă, l-au declarat mort, moment în care opera de ceară a fost dusă în Forum. Un model de ceară asemănător, îmbrăcat în costum imperial, fusese folosit la festivitățile oficiale de înmormântare a împăratului **Pertinax**, în anul 193 e.n., care au avut loc la trei luni după ce acesta fusese asasinat și înmormântat. Cu această ocazie, un "băiat chipeș" - în cuvintele lui Cassius Dio - a fost desemnat să se ocupe de modelul de ceară și stătea "lovind muștele de pe el cu pene de păun, ca și cum ar fi fost cu adevărat cineva care dormea." Incinerarea - fie a corpului real al împăratului, fie a modelului său de ceară - era o parte importantă a ritualului funerar. Dar a jucat un rol cheie și în procesul prin care unii împărați romani au devenit zei.

(3) **Herodian** sau Herodianus din Siria, denumit uneori "Herodian din Antiohia" (c. 170 - c. 240), a fost un funcționar civil roman minor care a scris o istorie colorată în limba greacă intitulată *Istoria Imperiului de la moartea lui Marcus* în opt cărți care acoperă anii 180-238. Lucrarea sa nu este considerată în întregime fiabilă, deși relatarea sa mai puțin părtinitoare despre Elagabalus poate fi mai utilă decât cea a lui Cassius Dio. Herodian însuși ar fi putut fi un sirian (poate din Antiohia), deși se pare că a trăit o perioadă considerabilă de timp la Roma, probabil fără a deține vreo funcție publică. Din opera sa existentă, se pare că trăia încă la o vârstă înaintată în timpul domniei lui Gordianus al III-lea, care a urcat pe tron în 238. Dincolo de aceasta, nu se știe nimic despre viața sa. Herodian scrie că evenimentele descrise în istoria sa au avut loc în timpul vieții sale. Photius (Codex 99) oferă o schiță a conținutului acestei lucrări și face un elogiu măgulitor la adresa stilului lui Herodian, pe care îl descrie ca fiind clar, viguros, plăcut și păstrând un mijloc fericit între o totală desconsiderare a artei și eleganței și o utilizare abundentă a artificilor și a cochetărilor care erau cunoscute sub numele de aticism, precum și un stil între îndrăzneală și bombastică. Se pare că l-a folosit într-o oarecare măsură pe Tucidide ca model, atât pentru stil, cât și pentru compoziția generală a operei sale, introducând adesea discursuri în întregime sau parțial imaginare. În pofida unor inexactități ocazionale în materie de cronologie și geografie, narațiunea sa este în mare parte veridică și imparțială.

Ceea ce s-a întâmplat pe rugul imperial a fost crucial pentru apoteoza împăratului. Herodian, care scria la începutul secolului al III-lea e.n., descrie o structură imensă cu mai multe straturi construită în jurul unui cadru de lemn, cu bețe uscate în interior pentru a aprinde focul și obiecte decorative, cum ar fi picturi, sculpturi în fildeș și textile brodate cu aur, așezate în jurul exteriorului. În ultimul moment, un vultur era eliberat din rug, probabil bucuros să scape de flăcări. Vulturul trebuia să se înalțe spre cer, ca și cum ar fi luat sufletul împăratului pentru a se alătura zeilor. Această scenă este reprezentată destul de ciudat pe arcul ceremonial al împăratului **Titus**, care a fost construit după moartea lui Titus, în anul 81 e.n., și care se află încă în picioare lângă Forumul Roman: împăratul pare să se agațe periculos de spatele păsării. În încercarea de a surprinde scena în marmură, sculptorul a reușit să illustreze un aspect și mai important: cât de imposibil era să faci o astfel de scenă convingătoare.

Potrivit lui **Cassius Dio (4)**, un vultur a jucat un rol și în timpul incinerării lui Augustus. Acest lucru i-a oferit lui Robert Graves, în romanul său "Eu, Claudius", o ocazie irezistibilă pentru satiră. Imaginându-și scena, Graves scrie că văduva îndurerată, Livia, a ascuns un vultur într-o cușcă în vârful rugului, care urma să fie eliberat de o sfoară trasă la momentul potrivit. Dar nu a funcționat. Așa că "ofițerul responsabil", în loc să lase biata pasăre să ardă de vie, a fost nevoit să se urce pe rugul în flăcări și să deschidă cușca cu mâna - capturând mai degrabă *bathosul* (5) decât solemnitatea ocaziei. Alte aspecte ale acestui tip de "apoteoză" au ridicat și ele sprâncenele antice. Uneori, existau martori care erau pregătiți să jure că au văzut cu adevărat sufletul răposatului împărat înălțându-se la Cer. Era o modalitate de a te îmbogăți: Se spune că Livia ar fi plătit o mică avere unui bărbat care pretindea că a fost martor la înălțarea lui Augustus.

(4) **Lucius Cassius Dio** (c. 165 - c. 235), cunoscut și sub numele de Dio Cassius, a fost istoric și senator roman de origine greacă maternă. A publicat 80 de volume de istorie a Romei antice, începând cu sosirea lui Aeneas în Italia. Volumele au documentat fondarea ulterioară a Romei (753 î.Hr.), formarea Republicii (509 î.Hr.) și crearea Imperiului (27 î.Hr.) până în anul 229 d.Hr., în timpul domniei lui Severus Alexandru. Scrisă în greaca veche pe parcursul a 22 de ani, opera lui Dio acoperă aproximativ 1.000 de ani de istorie. Multe dintre cele 80 de cărți ale sale au supraviețuit intacte, sau sub formă de fragmente, oferind cercetătorilor moderni o perspectivă detaliată asupra istoriei romane.

(5) **Bathos** este un termen literar derivat dintr-un cuvânt grecesc care înseamnă "profunzime". Bathosul este actul unui scriitor sau poet de a cădea în metafore, descrieri sau idei inconsecvente și absurde într-un efort de a fi din ce în ce mai emoțional sau pasional.

Între domniile lui **Iulius Caesar** (care a fost asasinat în 44 î.Hr.) și **Alexandru Severus** (care a fost asasinat în 235 e.n. și divinizat trei ani mai târziu), treizeci și trei de membri ai familiei imperiale au devenit zei sau zeițe, fiind intitulați divus sau diva în consecință. Șaptesprezece au fost împărați (numărându-l pe Iulius Caesar); restul au fost soții, surori, copii și, în cazul familiei împăratului **Traian**, un tată și o nepoată. Câteva dintre acestea - ceea ce am putea numi poate divinizări din vanitate - nu au avut aproape niciun impact asupra cultului religios roman. Fiica cea mică a lui Nero, Claudia, care a murit în anul 63 e.n., la vârsta de doar patru luni, a fost transformată în zeiță și pare să fi fost uitată aproape imediat. Și, deși scriitorii romani enumeră onorurile divine acordate surorii moarte a lui Caligula, diva Drusilla (inclusiv douăzeci de preoți și un festival anual), nu există aproape nicio urmă a statutului ei de zeiță în alte surse pe care le avem.

Cu toate acestea, găsim indicii puternice că exista o linie de demarcație între foștii împărați (divi) și zeii "nemuritori" propriu-zis. Diferența dintre divus și deus (cuvântul latin standard pentru "zeu") sugerează că împărații divini nu erau atât de mult zei, cât mai degrabă asemănători zeilor. Gluma lui Seneca, conform căreia divus Augustus nu a deschis gura nici măcar o dată în Senatul divin până când a apărut pretinsul divus Claudius, indică, de asemenea, în această direcție. În comparație cu ceilalți locuitori ai Muntelui Olimp, Augustus avea un statut net subordonat.

Cu toate acestea, anumiți împărați și membrii familiilor lor erau în mod clar tratați ca zei nemuritori, venerarea continuând zeci de ani, uneori chiar secole, după moartea lor. Templele lui divus Julius (Caesar), divus Vespasian și divus Antoninus (Pius) și ale soției sale, diva Faustina, domină încă Forumul Roman. Chiar și Claudius - în ciuda finalului fanteziei satirice a lui Seneca - a avut propriul său templu proeminent în Roma. Înregistrările inscripționate ne dau numele a numeroși preoți ai împăraților divini, enumerând totodată ocaziile de sacrificare a unui animal. De exemplu, de ziua de naștere a divusului Augustus, 23 septembrie, un bou era sacrificat în onoarea sa, în timp ce, de ziua de naștere a soției sale, o vacă era sacrificată pentru ea.

Aceste forme de cult puteau fi întâlnite și în afara Romei. Un calendar de papyrus care a supraviețuit, din anii douăzeci d.Hr., ne oferă o fereastră către practicile religioase ale unei unități a armatei romane staționate la baza Dura Europos, pe râul Eufrat, în ceea ce este astăzi Siria. Descoperit în anii treizeci și nouăzeci, papyrusul enumeră ritualurile religioase care trebuiau să fie efectuate de către unitate pe parcursul anului, multe dintre acestea fiind axate pe împăratul conducător, **Alexandru Severus**. Aniversările majore din viața acestuia erau sărbătorite, de obicei cu o așa-numită "mulțumire", o ofrandă religioasă care îl onora, dar care nu se oprea la sacrificii animale și nu îl trata în mod explicit ca pe un zeu. Predecesorii săi divinizați, însă, până la Iulius Cezar, erau onorați cu un sacrificiu complet pentru a le marca zilele de naștere sau ascensiunile. Altfel spus, la aproape trei sute de ani de la asasinarea

divusului Iulius, primul zeu din familia imperială încă primea în mod regulat un bou de ziua sa de naștere, de la un grup de soldați de la marginea de extremă est a imperiului.

Faptul că un împărat mort era transformat în zeu nu depindea atât de vrednicia sa, cât de cât de utilă era divinizarea sa pentru cel care venea după el. Pentru mulți conducători, sintagma "fiul unui zeu" (divi filius) după numele cuiva era o insignă binevenită a puterii. Titlul a fost o parte importantă a "semnăturii" primului împărat, Augustus, făcând trimitere la tatăl său adoptiv, Iulius Caesar. Iar motivul pentru care împăratul **Tiberius** nu a fost făcut divus la moartea sa, în anul 37 e.n., a fost probabil acela că nu prezenta niciun avantaj deosebit pentru succesorul și strănepotul său, Caligula, care își trasa propriul drept de domnie, prin tatăl și mama sa, până la Augustus.

Este probabil că cinismul dur și calculul politic au jucat un rol în prezentarea puterii imperiale în termeni divini de către împărați și consilierii lor. Dar nu a fost chiar atât de simplu. Cultul imperial are mai mult sens, sau cel puțin pare mai puțin manipulator sau absurd, dacă îl punem înapoi în contextul principiilor care guvernau religia romană în general. Unele dintre aspectele cultului împăraților care ne îngreunează cel mai mult să le luăm în serios - în special ideea absurdă că cineva poate fi un muritor obișnuit într-o săptămână și nemuritor câteva săptămâni mai târziu - se potrivesc mult mai bine cu presupunerile romane tradiționale despre ce erau zeii și cum funcționa puterea lor în lume. Pentru început, religia romană primea în mod obișnuit noi zei. În toate versiunile sale diferite - și nu a existat niciodată o singură ortodoxie în întreaga lume romană - era politeistă. Noi zei erau recunoscuți tot timpul, în timp ce alții puteau fi uitați în liniște. (Cercetătorilor din Roma antică le plăcea să dezgroape zeități ciudate expirate în timp, cum ar fi Paventia, zeița care îi împiedica pe copii să se teamă, sau Cinxia, una dintre multele care prezidau relațiile sexuale). Cel mai util pentru viitorii împărați divini, se spunea că unii zei au fost inițial ființe umane. Hercule, de exemplu, după o viață de om puternic muritor, a fost divinizat pe rugul său funerar. Și despre Romulus se spune că ar fi devenit zeu după moartea sa. Cu alte cuvinte, pentru romani, granița dintre uman și divin putea fi trecută. Se credea că unii muritori au avut zei printre strămoșii lor direcți. Familia lui Iulius Cezar era cunoscută ca fiind cea a eroului troian mitic Enea și, prin intermediul acestuia, a zeiței Venus, mama sa. (Nu este o coincidență faptul că, atunci când Cezar a construit un nou templu pentru Venus în Roma, i-a dat numele Genetrix - "strămoșul"). Apoi, a existat afirmația lui Suetonius că un împărat cu domnie scurtă, **Galba**, l-a etalat pe Jupiter ca strămoș din partea tatălui său și (poate în mod nechibzuit) pe divinul Pasiphaë - care a dat naștere în Creta monstruosului Minotaur jumătate taur, jumătate om - din partea mamei sale.

În afara lumii miturilor, puterea și succesul uman extraordinar din Roma erau adesea prezentate în termeni divini. Cel mai clar exemplu în acest sens este costumul lui Jupiter, prin care generalii romani, purtându-l la procesiunile lor triumfale, puteau sugera că, la apogeul succesului lor, deveneau zei - chiar dacă numai pentru o zi. Unele dintre caracteristicile care fac ca cultul imperial să pară atât de nereligios pentru noi au fost cele care l-au făcut să pară tipic religios pentru romani, pentru care nu a existat niciodată o diviziune între biserică și stat. Cultul public nu se baza pe devotament personal, credință

individuală sau principii de "credință", ci pe simpla axiomă că succesul militar și politic al Romei depindea de faptul că zeii erau venerați în mod corespunzător. În caz contrar, statul ar fi fost în pericol. Pietatea personală nu intra în discuție. această axiomă ajută la explicarea motivului pentru care Augustus, atunci când a întocmit o listă a realizărilor sale - un rezumat al celor mai mari succese ale sale - pentru a fi afișată în afara mausoleului său, a inclus faptul că a restaurat optzeci și două de temple din oraș. Războiul civil sfâșiase Roma timp de un secol înainte ca el să ajungă la putere; cu aceste restaurări de temple, el putea fi considerat acum ca reparând literalmente relațiile Romei cu zeii. Acesta a fost, de asemenea, unul dintre motivele pentru care Elagabalus trebuie să fi părut o amenințare. Pe lângă excesele și cruzimea despre care se spunea că ar fi avut planuri de a-l înlocui pe Jupiter ca zeitate principală a statului cu un zeu sirian. Cum ar fi putut Roma să supraviețuiască dacă pur și simplu îi arunca pe zeii care îi asiguraseră succesul? Se poate recunoaște o logică similară în spatele persecuției - sau "pedepsei", pentru a-i da un sens roman - creștinilor de-a lungul primelor două secole e.n. Trebuie să fi existat o teamă ascunsă în rândul autorităților că respingerea creștină în masă a zeilor tradiționali ar fi pus statul în pericol.

Legătura dintre politică și religie era atât de înrădăcinată în viața romană, încât cei care controlau statul controlau și riturile religioase. Singura excepție notabilă a fost reprezentată de fecioarele vestale - preotesele însărcinate să mențină aprinsă flacăra sacră a zeiței *Vesta* în Forum, rămânând în același timp virgine sub pedeapsa cu moartea. (Desigur, bârfele antice răspândeau tot felul de zvonuri.) În rest, grupurile majore sau "colegiile" de preoți din Roma erau formate din senatori. Aceștia aveau propriile responsabilități specifice - interpretarea semnelor trimise de zei, să zicem, sau venerarea unor divinități individuale. Dar acești preoți nu erau exclusiv practicanți religioși și nu aveau responsabilități pastorale pentru nicio congregație. Romanii nu se adresau lor pentru sfaturi personale sau pentru consiliere spirituală. În calitate de membru al tuturor colegiilor preoțești, împăratul era, de fapt, șeful religiei romane, precum și preotul său șef. Acesta este motivul pentru care adesea vedem încă împărați reprezentați în sculptură, conducând un sacrificiu sau afișându-și evlavia în diverse alte moduri. Alături de rapoartele guvernatorilor și de scrisorile de rugăminți din partea supușilor, conținutul obișnuit al unui împărat ar fi inclus cereri de permisiune pentru a muta sicriul unchiului străbun al cuiva în conformitate cu termenii legii divine sau pentru a ocupa un post vacant într-unul dintre grupurile preoțești. Prin intermediul împăratului, mai mult decât prin oricine altcineva, erau menținute corect relațiile oamenilor cu zeii. Iar unii împărați au trecut relativ fără probleme, la moarte, de la statutul de intermediari la cel de zei înșiși. În cei trei sute de ani de domnie unipersonală de după Iulius Cezar, ultimele cuvinte ale împăraților - fie că au fost înregistrate cu acuratețe, înfrumusețate sau inventate de-a dreptul - au fost adesea întemeiate pe preocupări mult prea umane. Suetonius îl înfățișează pe Vespasian, în timpul ultimei sale crize de la alergare, încercând să se ridice și murmurând: "Un împărat ar trebui să moară în picioare". A fost o despărțire potrivită din partea conducătorului dependent de muncă, care se ocupase de actele sale și primise ambasade și delegații (împărații erau de obicei mai mult birocrați decât libertini) aproape până la sfârșit.

Lunga descriere de către biograf a ultimelor ore și zile ale lui **Nero**, în anul 68 e.n., dezvăluie ce se întâmplă atunci când un conducător își pierde puterea. Blocat în palatul său, în timp ce victoria armatelor care se ridicaseră împotriva sa devenea inevitabilă, Nero și-a dat seama că autoritatea sa dispăruse atunci când garda sa de corp a dispărut și nimeni nu a răspuns la strigătele sale de ajutor. "Chiar și îngrijitorii o luaseră la fugă", a observat Suetonius, "luând cu ei așternuturile de pat". Împăratul a reușit să fugă într-o vilă din afara orașului și, în cele din urmă, cu puțin ajutor din partea personalului rămas, a reușit să se sinucidă. Printre multe lamentări, glume slabe și citate din poezie, a produs celebra sa afirmație "Ce artist moare!". În mod clar, în opinia lui Suetoniu, estimarea prea încrezătoare a lui Nero în propriile talente artistice a durat până la sfârșit. Totuși, aceste cuvinte nu au fost la fel de tăioase ca cele pe care Seneca - făcând referire la "wow, cred că devin un zeu" al lui Vespasian - i le-a adresat lui Claudius pe moarte în "Apocolocyntosis": "wow, cred că m-am căcat pe mine". Și, în cazul în care cititorilor săi le-a scăpat esențialul, Seneca continuă: "Dacă a făcut-o sau nu, nu știu - dar cu siguranță a făcut un rahat din toate".

Câțiva împărați se spune că au adoptat un ton mai elevat. În ultimele ore de viață ale lui **Hadrian**, se presupune că acesta ar fi scris un poem către propriul suflet, pecetluindu-și reputația de misticism melancolic. (Romanciera franceză Marguerite Yourcenar a scris o autobiografie fictivă a împăratului în secolul al XX-lea și chiar a folosit poemul pentru finalul ei:

"Dragă micuț rătăcitor, suflet frumos / oaspete și tovarăș al trupului meu, / în ce regiuni vei pleca acum / tu, micuț palid, gol și țepăn / incapabil să faci glume ca de obicei").

Antoninus Pius a rostit un singur cuvânt pe patul de moarte: "Compoziție", pe care l-a dat ca parolă a zilei pentru soldații gărzii imperiale. Septimius Severus era imaginat ca fiind mai practic. Potrivit lui Dio, el a transmis fiilor săi, Caracalla și Geta, câteva sfaturi pentru conducerea Imperiului ("Nu vă certați, plătiți soldații și nu luați în seamă pe nimeni altcineva"), pe care - dacă relatarea istorică este cât de cât corectă - aceștia au eșuat în mod evident să le urmeze. În decurs de un an, Geta a devenit victima echipei de asasini a fratelui său, în timp ce se agăța de mama sa. Ultimele sale cuvinte afirmă o evidență emoționantă: "Mami, mami, mă omoară".

Dar descrierea lui Suetoniu a ultimelor ore de viață ale împăratului Augustus este cea care cuprinde unele dintre cele mai dificile adevăruri ale domniei unui singur om. Împăratul, acum în vârstă de șaptezeci și cinci de ani, își petrecuse câteva zile de relaxare pe insula Capri și petrecând la bordul unei nave în Golful Napoli - chiar dacă începea deja să sufere de diaree. În momentul în care a ajuns la ceea ce fusese casa tatălui său din Nola, se simțea mult mai rău. În ceea ce s-a dovedit a fi ultima sa zi, în timp ce se odihnea chiar în camera în care murise tatăl său, Augustus a cerut o oglindă și s-a pieptănat. Apoi a cerut să fie aduși câțiva prieteni și, întorcându-se spre ei, i-a întrebat "dacă și-a jucat bine rolul în comedia vieții". A adăugat câteva versuri în greacă: "Deoarece piesa a mers bine, aplaudați-ne / și trimiteți-ne cu aplauze". Răspunsurile prietenilor nu sunt consemnate. După ce i-a concediat, a întrebat de sănătatea nepoatei sale vitrege, care era bolnavă,

înainte de a-și săruta soția, Livia. (Nici urmă aici de zvonul că ea i-ar fi tratat fructele.) Apoi a rostit ceea ce se presupune că ar fi fost ultimele sale cuvinte: "Trăiește mai departe, amintindu-ți de căsătoria noastră, Livia, și adio." Singurul semn de confuzie a fost atunci când a strigat că este dus de patruzeci de oameni, dar aceasta s-a dovedit a fi o profeție exactă, deoarece patruzeci de soldați aveau să-l ducă în curând pentru a începe cea călătorie fierbinte de vară spre Roma.

Acest minunat amestec de scenă de pe patul de moarte evidențiază multe dintre calitățile personale pe care ai putea spera să le găsești la un împărat. Vedem preocuparea și grija împăratului muribund pentru familia sa. El face referire la căsătoria sa durabilă și își exprimă loialitatea față de linia sa ancestrală. Există, de asemenea, un sentiment că el este - ca majoritatea împăraților romani "buni" - "unul dintre noi", fie că le urează bun venit prietenilor săi pe patul de moarte, fie că dorește să prezinte o imagine plăcută. În ansamblu, a fost o ieșire calmă din lume, în care chiar și ceea ce părea a fi un delir a arătat că împăratul știa ce-i rezervă viitorul.

Dar cea mai revelatoare dintre toate a fost gluma despre faptul că "și-a jucat rolul în comedia vieții", subliniată de aluzia teatrală la faptul că piesa de teatru a mers bine. Ne spune atât de multe despre autocrația romană faptul că se spune că părintele fondator al sistemului imperial, unul dintre primii împărați deveniți zei, și-a rezumat cariera la o piesă de teatru, la un act. ♦

Gaius Iulius Caesar
Primul împărat

